

2.11.2016

Dnro 4435/4/15

Ratkaisija: Oikeusasiamies Petri Jääskeläinen

Esittelijä: Esittelijäneuvos Kaija Tanttinen-Laakkonen

OPETUSPOTILAAN SUOSTUMUS

1

KANTELU

Kantelija arvosteli 10.10.2015 päivätyssä kantelussaan Satakunnan sairaanhoitopiirin kuntayhtymän menettelyä ilmoittaa potilaalle mahdollisesta opetustilanteesta. Kantelun mukaan ”opetuspotilaalta ei kysytä Satakunnan keskussairaalassa suostumusta koekaniiniksi, vaan hänelle vain ilmoitetaan kutsukirjeessä ilmoitusasiana, että vastassa saattaa olla opetustilanne”.

2

SELVITYS

Kantelun johdosta hankittiin Satakunnan sairaanhoitopiirin kuntayhtymän johtajaylilääkärin lausunto ja selvitys.

3

RATKAISU

3.1

Satakunnan sairaanhoitopiirin lausunto ja selvitys

Potilaan tullessa Satakunnan keskussairaalaan tutkimuksiin ja hoitoihin hänelle lähetettävässä kutsukirjeessä kerrotaan keskeisiä asioita valmistautumisesta sairaalassa käyntiin. Näitä ovat muun muassa käynnin ajankohta ja paikka sekä sairaalaan tulon syy. Kutsukirjeen mukana voi olla myös potilaan täytettäväksi tarkoitettuja lomakkeita, joilla selvitetään tarkemmin hänen sairauteensa liittyviä asioita. Kutsukirjeessä kerrotaan niin ikään, että keskussairaala toimii opetussairaalana.

Polikliinisessä toiminnassa potilas saa kutsun joko tavalliselle poliklinikalle tai opetuspoliklinikalle. Jos potilas on kutsuttu opetuspoliklinikalle, hän saa erillisen kutsukirjeen, jossa kerrotaan opetuspoliklinikan toimintaperiaatteista, opiskelijoiden osallistumisesta tutkimukseen ja siitä, että tutkiminen ja hoito tapahtuvat aina erikoislääkärin johdolla ja opastuksella normaaliin hoitokäytäntöjen mukaisesti. Jo kutsukirjeessä (ei kylläkään kaikissa) kerrotaan mahdollisuudesta kieltäytyä osallistumisesta opetustilanteeseen ja kieltäytyminen on mahdollista aina viimeistään käynnin yhteydessä. Opetuspoliklinikalla kaikki esittäytyvät ja opettajalääkäri kertoo opetusvastaanoton käytännöt: kaikki toiminta tapahtuu samassa vastaanottohuoneessa opettajalääkärin valvonnassa.

Jos tavallisella vastaanotolla on mukana opiskelija, hänet esitellään potilaalle ja kerrotaan, että potilasta hoidetaan yhdessä opiskelijan ja opettajalääkärin toimesta ja että potilas voi halutesaan kieltäytyä opetustilanteesta.

Johtajaylilääkärin käsityksen mukaan Satakunnan keskussairaalassa tutkimuksissa ja hoidossa olevat potilaat on riittävästi informoitu siitä, että sairaala toimii opetussairaalana, että potilas voi osallistua opetustilanteeseen potilaana ja että potilas voi milloin tahansa kieltäytyä opetus-

tilanteesta. Havaittu erilaisuus opetusklินิกoiden kutsukirjeissä tullaan korjaamaan niin, että kaikissa kutsukirjeissä tullaan jatkossa kertomaan siitä, että potilas voi halutessaan olla osallistumatta opetustilanteeseen.

3.2

Oikeudellinen arviointi

Potilaan itsemääräämisoikeudesta ja tietoisien suostumuksen antamisesta

Perustuslain 7 §:n mukaan jokaisella on henkilökohtaiseen vapauteen ja koskemattomuuteen. Perusoikeusuudistusta koskevan hallituksen esityksen mukaan itsemääräämisoikeus sisältyy henkilökohtaiseen vapauteen. Henkilökohtainen vapaus on "yleisperusoikeus, joka suojaa ihmisen fyysisen vapauden ohella myös hänen tahdonvapauttaan ja itsemääräämisoikeuttaan" (HE 309/1993).

Terveydenhuollon ammattihenkilöistä annetun lain (559/1994) 22 §:ssä säädettyä lääkärin kliinistä autonomiaa - eli potilaan lääketieteellisestä tutkimuksesta, taudinmäärityksestä ja siihen liittyvästä hoidosta päättämistä - rajoittaa potilaan itsemääräämisoikeuden periaate.

Potilaan asemasta ja oikeuksista annetun lain (785/1992, potilaslaki) mukaan potilasta on hoidettava yhteisymmärryksessä hänen kanssaan (6 §:n 1 mom.). Potilaslakia koskevassa hallituksen esityksessä todetaan, että säännöksen tarkoituksena on asettaa itsemääräämisperiaatteen mukaisesti potilaan suostumus hoidon luvallisuuden edellytykseksi (HE 185/1991).

Tämä potilaslain lähtökohta tarkoittaa tietoon perustuvan suostumuksen (informed consent) periaatetta. Periaatteen mukaan pätevältä suostumukselta edellytetään, että suostumuksen antajalle on annettu riittävästi tietoa, suostumuksen antaja on ymmärtänyt saamansa tiedon, suostumuksen antaja on antanut suostumuksensa vapaaehtoisesti ja että suostumuksen antajalla on ollut kyky suostumuksen antamiseen.

Tietoon perustuvan suostumuksen periaate edellyttää ensinnäkin *riittävän tiedon* antamista potilaalle. Potilaan tiedonsaantioikeudesta säädetään potilaslain 5 §:ssä. Säännös on lain esitöiden mukaan välittömässä yhteydessä 6 §:ssä säänneltyyn potilaan itsemääräämisoikeuteen. Tiedot ovat potilaalle tarpeen, jotta hän voisi harkita hoitoon suostumisestaan. Potilaalle annettavat tiedot täsmennetään laissa selvitykseksi "hänen terveydentilastaan, hoidon merkityksestä, eri hoitovaihtoehdoista ja niiden vaikutuksista sekä muista hänen hoitoonsa liittyvistä seikoista, joilla on merkitystä päätettäessä hänen hoitamisestaan". Potilaan tiedonsaantioikeudella on olennainen merkitys avoimuuden ja luottamuksellisuuden edistäjänä potilaan ja terveydenhuollon ammattihenkilöiden välisessä suhteessa. Informaation laajuutta ja sisältöä on arvioitava kunkin potilaan yksilöllisen tiedontarpeen mukaan. Lain esitöissä korostetaan, että hoitohenkilöstön on annettava lain edellyttämät tiedot potilaalle oma-aloitteisesti eikä ainoastaan tämän pyynnöstä.

Tietoon perustuvan suostumuksen periaatetta vastaavasti potilaslaissa korostetaan potilaalle annettavan *informaation ymmärrettävyyttä*. Selvitys on annettava "sitien, että potilas riittävästi ymmärtää sen sisällön" (5 §:n 2 mom.) Tämän vuoksi on vältettävä ammatillista kielenkäyttöä, jota potilas ei ymmärrä. Lain esitöissä todetaan, että selvitystä annettaessa on otettava huomioon potilaan henkilökohtaiset ominaisuudet, kuten ikä.

Suostumus on pätevä vain, jos se on annettu *vapaaehtoisesti*. Suostumuksen vapaaehtoisuutta arvioitaessa voidaan tukeutua näkökohtiin, joita sovelletaan varallisuusoikeudellisista oikeustoimista annetussa laissa (228/1929) tarkoitettuihin oikeustoimiin. Potilasta ei saa yrittää pakottaa suostumaan hoitotoimenpiteeseen esimerkiksi uhkaamalla hoidon lopettamisella.

Tämä vapaaehtoisuuden vaatimuksen ulottuvuus ilmenee potilaslain säännöksestä, jonka mukaan potilaan kieltäytyessä hoidosta tai hoitotoimenpiteestä, häntä on "mahdollisuuksien mukaan hoidettava yhteisymmärryksessä hänen kanssaan muulla lääketieteellisesti hyväksyttävällä tavalla" (6 §:n 1 mom.).

Suostumuksen pätevyys edellyttää niin ikään potilaan *kykyä antaa suostumus*.

Opetuspotilaan asemasta

Potilaslaissa ei ole erikseen säännelty opetuspotilaan asemaa. Jo ennen potilaslain säätämistä oli terveydenhuollossa omaksuttu kanta, jonka mukaan potilaalla ei ole velvollisuutta osallistua opetuspotilaana terveydenhuoltohenkilöstön koulutukseen.

Opetuspotilaan asemaa oli ohjeistettu lääkintöhallituksen ohjekirjeessä (13.2.1980/Dnro 7023/02/79) muun muassa seuraavasti:

Potilaan asemaa terveydenhuoltohenkilöstön koulutuksessa ei ole määritelty lainsäädännössä tai muissa säädöksissä. Asianomaisten säännösten puuttuessa potilaalla ei oikeusjärjestyksemme mukaan ole katsottava olevan velvollisuutta suostua olemaan opetuksen kohteena.

Opetustilanteiden valvonta ja riittävien ohjeiden antaminen on sairaanhoitolaitoksessa kuntainliiton liittohallituksen ja terveyskeskuksessa liittohallituksen tai terveyslautakunnan vastuulla. Opetusta antavan henkilön asema on ensisijaisen tärkeä ja hänen tulee nimenomaan varmistua siitä, että potilas on ymmärtänyt hänelle annetun selostuksen perusteella opetustilanteen tapahtumat. Opetusta antavan henkilön on lisäksi valvottava, että opetustilanteessa toimitaan potilaan oikeuksia loukkaamatta.

Terveydenhuollon opetusyksikössä on potilaalle ennakolta selvitettävä opetuksen osuus sekä tapahtumien kulku opetuksen aikana. Sovittaessa opetukseen osallistumisesta potilaan kanssa, hänelle on selvitettävä, että hän voi siitä niin halutessaan kieltäytyä.

Lääkintöhallitus korostaa, että kaikissa opetustilanteissa potilaalla on oikeus intimitettiin suojaan ja omaan vakaumukseen.

Myös potilaslain esitöissä toistettiin kanta, jonka mukaan "potilaalla ei ole velvollisuutta osallistua terveydenhuoltohenkilöstön koulutukseen opetuksen kohteena niin sanottuna opetuspotilaana". Potilaslain esitöissä todetaan, että "opetusta antavan henkilön tulee varmistua siitä, että potilas on antanut suostumuksensa opetuksen kohteena olemiselle ja että hän on ymmärtänyt hänelle annetun selostuksen perusteella opetustilanteen tapahtumat".

Potilaan yksityisyyden suojasta

Perustuslain 10 §:n mukaan jokaisen yksityiselämä on turvattu. Henkilötietojen suojasta säädetään lailla.

Perusoikeusuudistusta koskevan hallituksen esityksen mukaan yksityiselämän suojan lähtökohtana on, että yksilöllä on oikeus elää omaa elämäänsä ilman viranomaisten tai muiden ulkopuolisten tahojen mielivaltaista tai aiheetonta puuttumista hänen yksityiselämäänsä. Yksityiselämän piiriin kuuluu muun muassa oikeus määrätä itsestään ja ruumiistaan.

Hallituksen esityksessä todetaan, että säännös, jonka mukaan henkilötietojen suojasta säädetään lailla, on erityinen tietosuojaa koskeva säännös. Säännös viittaa tarpeeseen lainsäädän-

nöllisesti turvata yksilön oikeusturva ja yksityisyyden suoja henkilötietojen käsittelyssä, rekisteröinnissä ja käyttämisessä.

Potilaslain 3 §:n 2 momentin mukaan potilaalla on oikeus laadultaan hyvään terveyden- ja sairaanhoitoon. Hänen hoitonsa on järjestettävä ja häntä on kohdeltava siten, ettei hänen ihmisarvoaan loukata sekä että hänen vakaumustaan ja hänen yksityisyyttään kunnioitetaan.

Potilaslain 13 §:n mukaan potilasasiakirjoihin sisältyvät tiedot ovat salassa pidettäviä (1 mom.). Terveydenhuollon ammattihenkilö tai muu terveydenhuollon toimintayksikössä työskentelevä taikka sen tehtäviä suorittava henkilö ei saa ilman potilaan kirjallista suostumusta antaa sivulliselle potilasasiakirjoihin sisältyviä tietoja. Sivullisella tarkoitetaan muita kuin asianomaisessa toimintayksikössä tai sen toimeksiannosta potilaan hoitoon tai siihen liittyviin tehtäviin osallistuvia henkilöitä (2 mom.).

Kannanotto

Totean, että terveydenhuollon ammattihenkilöiden koulutuksessa terveydenhuollon toimintayksiköissä tarvitaan yhteistyötä potilaiden kanssa. Potilaalla on keskeinen osuus tässä koulutuksessa. Opetustapahtuma ei saa muodostua esteeksi luottamukselliselle hoitosuhteelle. Potilaan oikeudet ovat samat riippumatta siitä, onko hän opetuksen kohteena vai ei.

Opiskelijoiden läsnäolosta vastaanottotilanteessa opetustarkoituksessa tulee informoida potilasta etukäteen ennen vastaanottoa ja pyytää häneltä erillinen tietoon perustuva suostumus opiskelijoiden läsnäoloon. Näin menetellen turvataan myös potilaan oikeutta salassa pidettävien potilastietojen suojaan; pyydettyä potilaalta tietoon perustuvaa suostumusta on myös huomioitava, että potilaslain 13 §:n mukaan potilaan suostumuksen on oltava kirjallinen.

Johtajaylilääkäriin mukaan nyt havaittu erilaisuus eri opetuslinikoiden kutsukirjeissä tullaan korjaamaan niin, että kaikissa kutsukirjeissä kerrotaan potilaan voivan halutessaan olla osallistumatta opetustilanteeseen. Totean, että kutsukirjeiden korjaaminen tältä osin on välttämätöntä potilaan oikeuksien turvaamiseksi. Käsitykseni mukaan sairaanhoitopiiriin on tarpeen täsmentää käytäntöään myös siltä osin, että kutsukirjeissä todetaan selkeästi potilaan olemisen opetuspotilaana edellyttävän potilaan antamaa tietoon perustuvaa suostumusta. Sairaanhoitopiiriin käytännössä tulee myös ottaa huomioon menettely, jolla potilaan oikeus salassa pidettävien potilastietojen suojaan turvataan opetustilanteessa.

Viittaan myös Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen (EIT) viimeaikaiseen ratkaisukäytäntöön, jossa on todettu, että opiskelijoiden läsnäolo ilman potilaan nimenomaista suostumusta rikkoo potilaan yksityisyyden suojaan (ratkaisu Konovalova v. Venäjä 9.10.2014). Tuomion mukaan potilasta olisi tullut informoida täsmällisesti ja varmistaa hänen suostumuksensa siihen, että synnytystä seurasi myös lääketieteen opiskelijoita. Kun näin ei ollut tehty, valittajan oikeutta Euroopan ihmisoikeussopimuksen 8 artiklan mukaiseen yksityisyyden suojaan oli loukattu.

4

TOIMENPITEET

Saatan Satakunnan sairaanhoitopiiriin kuntayhtymän tietoon edellä kohdassa 3.2 esittämäni käsitykset opetuspotilaan asemaa koskevan sairaanhoitopiiriin käytännön täsmentämistarpeesta.

Pyydän sairaanhoitopiiriä ilmoittamaan minulle 31.1.2017 mennessä, mihin toimenpiteisiin käsitykseni ja EIT:n tuomiossa edellytetty potilaan yksityisyyden suoja ovat antaneet aihetta.